

УДК 340.12

Г. П. Ковальова, кандидат культурології

ПРАВОВЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Проаналізовано особливості становлення теорії правового суспільства в контексті вітчизняного філософсько-правового дискурсу. Розглянуто основні варіанти концептуалізації феномену правового суспільства в українській філософії права. Обґрунтовано необхідність створення інтегративної теорії правового суспільства з урахуванням його суб'єктивно-ціннісних та об'єктивно-матеріальних аспектів існування.

Ключові слова: *правове суспільство, концепт правового суспільства, ідеал правового суспільства.*

Актуальність проблеми. Відомо, що Україна є суспільством, яке тільки знаходиться на шляху реалізації верховенства права і фундаментальних цінностей демократії в суспільному житті. На цьому шляху розвиток українського соціуму відбувається одночасно з пошуком і розробленням загальної парадигми подальшого правового, політичного, соціокультурного та економічного розвитку. Таким ідеалом суспільного розвитку все частіше вважається ідеал «правового суспільства».

Концепт «правове суспільство» з'явився в контексті теоретичного осмислення і практичного забезпечення демократичного правового розвитку України відносно недавно, але вже посів власне місце поряд із традиційними понятійними конструкціями, які виражають соціально значущі ціннісно-цільові орієнтири (такими, як «правова держава», «громадянське суспільство»), проте філософський дискурс правового суспільства тільки зароджується і ще потребує теоретико-методологічної розробки та власного осмислення. Дослідження проблем правового суспільства як соціокультурного феномену, який складається за межами державних структур і не є тотожним правовій державі чи однопорядковим з громадянським суспільством, виступає одним із найважливіших завдань сучасної філософсько-правової науки. Відповідно звернення до визначення місця і найдоцільніших напрямів концептуального аналізу проблем правового суспільства в сучасних вітчизняних філософсько-правових дослідженнях є доречним та актуальним.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематика правового суспільства імпліцитно з'являється вже в дослідженнях, присвячених правовому ідеалу, зокрема в працях П. Новгородцева, М. Алексєєва та В. Нерсєсянца, і розв'язується з точки зору визнання регулюючої та орієнтуючої ролі права

в суспільстві та необхідності врахування феноменологічних, антропологічних та ціннісних підстав права на шляху самовдосконалення суспільства. Подальший розвиток ідея правового суспільства знаходить на сучасному етапі розвитку філософсько-правової думки в працях С. Максимова, М. Цимбалюка, Ю. Калиновського, В. Андрущенко. Деякі аспекти проблеми правового суспільства розглядаються в роботах Г. Горяєвої, О. Стасевської, В. Толкачова, О. Самсонової. Однак аналіз наукових джерел і публікацій з даної теми, незважаючи на певні розробки, свідчить про те, що концептуалізація правового суспільства залишається досить неоднозначною і невизначеною.

Метою статті є розкриття основних варіантів концептуалізації феномену правового суспільства в українському філософсько-правовому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Як окремий предмет дослідження проблемі правового суспільства одним із перших осмислив С. Максимов. На його думку, у найбільш загальному сенсі правове суспільство означає співтовариство (асоціацію) правових осіб. Це суспільство, що саморегулюється, в якому обмеженням свободи одного суб'єкта є лише така ж рівна свобода іншого суб'єкта, або таке суспільство, в якому утверджується принцип верховенства права [1, с. 310]. Зазначається, що за змістом поняття «правове суспільство» є дуже близьким до поняття «правова держава». Водночас визнається, що поняття «правове суспільство» як співтовариство правових осіб є конструктом, кращим за конструкт «правова держава», позаяк воно водночас існує як у політико-юридичному, так і в культурному вимірі [2, с. 17].

Розкриваючи основні риси цього поняття, С. Максимов розмірковує в межах кантівської парадигми, а саме громадянський стан він розглядає як стан правовий, що заснований на таких апіорних принципах: 1) свобода кожного члена суспільства як людини; 2) його рівність з кожним іншим як підданим; 3) самостійність кожного члена суспільства як громадянина [2]. Головними компонентами або умовами існування правового суспільства дослідник уважає, по-перше, його неінституційні складові, засновані на принципі автономії розуму: правову людину як суб'єкта права; правову свідомість як цільову ціннісну настанову на безумовне визнання прав людини; неупереджену думку; по-друге, інституційні умови існування, засновані на конструкції суспільного договору, – інститути громадянського суспільства і правової держави, які гарантують громадянські і політичні права [1].

У правовому суспільстві наявні пріоритет права над політичною владою, рівність усіх (громадян і влади) перед законом, а також дотримуються фундаментальні природні права людини. «Це суспільство, в якому панує принцип верховенства права, або суспільство, в якому права людини є витребуваними, безумовними і гарантованими» [3, с. 82].

Основними принципами взаємовідносин суб'єктів у правовому суспільстві, за С. Максимовим, виступають такі: для фізичних і юридичних осіб у відносинах соціального обміну – «дозволено робити все, що не заборонено правом»; для суб'єктів владних повноважень – «заборонено втручатися в діяльність підлеглих суб'єктів за межами дозволеного правом».

Отже, у концепції С. Максимова правове суспільство розглядається як така спільнота, в якій реалізовано принцип верховенства права, тобто всі суб'єкти підкоряються праву не примусово, а за переконанням, громадяни мають право безперешкодно висловлювати свою думку, ухвалювати власні рішення, відчувати себе самостійними і незалежними від волі держави. С. Максимов підкреслює, що за поняттям «правове суспільство» не стоїть конкретна емпірична дійсність, воно є певною регулятивною ідеєю, гіпотетико-ідеальним станом суспільства, смисловказуючим орієнтиром, який є альтернативним як деспотизму, так і анархії.

У цьому сенсі вдалою є аналогія, наведена дослідником: «...навіть найдосконаліший стан права... не призведе до досконалого стану всього суспільного життя, стану “земного раю”». Роль права в житті людини скоріше аналогічна ролі страховки в альпіністів, котра аж ніяк не піднімає людину наверх, тобто не є чинником її “вдосконалення”, але вона і не дає впасти їй вниз і тим самим робить свій внесок у її “сходження до реалізації здібностей”. Право не гарантує успішність сходження, але воно гарантує від невдач (у разі дотримання основних правил – єдиних для всіх “універсалізованих заборон”)... І якщо “диво перетворення” в соціально-онтологічному плані, тобто в масштабах соціуму, як досконалий стан емпіричного здійснення ідеалу стає неможливим... то в плані індивідуально-екзистенціональному такий морально-метафізичний акт, таке “перетворення”... просто необхідні, аби прийняти етику “категоричного імперативу” як умову правосвідомості, світу права в цілому» [1, с. 318].

Таким чином, тут акцентується на тому моменті, згідно з яким суспільство можна вважати дійсно правовим лише в міру надання ним певних можливостей для самореалізації людини, тоді як міра і способи використання цих можливостей не перебувають у прямій залежності від їх правового забезпечення, а є похідними від особистої ініціативи та схильностей самого суб'єкта права. Сама ж ідея правового суспільства подається автором як логічне завершення розробленої ним концепції правової реальності, яка знаходить своє адекватне соціальне втілення передусім у правовому суспільстві.

На ціннісно-ідеальну природу концепту правового суспільства вказує М. Цимбалюк, який розглядає правове суспільство передусім як «аксіологічний аттрактор», який визначає принципове переосмислення сутнісного змісту та ролі права в організації суспільного життя, однак не містить жодних «абрисів»,

які характеризують структурно-функціональне впорядкування такого «ідеального суспільства» [4, с. 161].

М. Цимбалюк підкреслює, що з огляду на сучасну демократичну зміну співвідношення між правом та владою за рахунок поступового переходу від суто адміністративно-патерналістського регулювання до переважно самоорганізаційного відповідним чином на рівні суспільної та індивідуальної правосвідомості концепт «правове суспільство» зараз асоціюється передусім із саморегульованими модусами впорядкування соціуму, що ґрунтуються на рівноважному взаємообмеженні діапазонів свободи суб'єктів суспільної комунікації. У зазначеному контексті автор розглядає ідею правового суспільства як значно масштабнішу за мету побудови правової держави, тобто ідеї правового обмеження державної влади шляхом визначення непорушності певних суб'єктивних прав. Адже для того, аби щось гарантувати, воно має вже бути як певна реальність, нехай навіть суб'єктивно-вольова. Це означає, що право як сфера відносин між людьми має здійснюватися за межами держави, а саме у сфері громадянського суспільства, і визнаватися як цінність більшістю [4].

Утвердження ідеї правового суспільства в контексті правосвідомості, так само як і її реалізація, на думку М. Цимбалюка, передбачає комплекс відповідних перетворень у царині буттєвої організації суспільства як онтологічному підґрунті формування та сфери здійснення ідей. Останнє включає низку шарів чи онтологічних рівнів, кожен з яких має свої механізми та специфіку впливу на процес втілення принципу верховенства права в суспільстві. Серед них дослідник виокремлює насамперед соціально-інституційні, антропологічні та ціннісно-комунікативні чинники, які репрезентують зовнішні відносно до суб'єкта права, внутрішні та інтерактивні детермінанти формування та реалізації правових сенсів.

У цілому, аналізуючи теоретичні нариси М. Цимбалюка щодо правового суспільства, зазначимо, що коли йдеться про соціально-інституційні чинники пріоритетності права в суспільстві, дослідницька увага концентрується переважно на проблемі узгодження функціонування держави та інститутів громадянського суспільства як онтологічної основи самореалізації особистості та усвідомлення своєї автономності, «рівносуб'єктності» перед обличчям держави.

В антропологічній площині буттєвої мотивації побудови правового суспільства М. Цимбалюк відзначає насамперед потребу у розв'язанні проблем «виховання та навчання громадськості».

Що стосується ціннісно-комунікативного аспекту здійснення ідеї правового суспільства, то в цьому сенсі основним завданням вважається консолідування суспільства «на базі автономізації правосвідомості, взаємовизнання прав і свобод фізичних та юридичних осіб, а також встановлення чіткого

правопорядку, що узгоджувався б з такими загальнолюдськими цінностями, як свобода, відповідальність, рівність та справедливість» [4, с. 166–167].

Отже, у цілому зазначений автор наполягає на тому, що ідея побудови правового суспільства, а не тільки демократичної правової держави, може бути реалізована в міру того, як у надрах людського буття розвиватимуться механізми самоорганізації та саморегулювання, альтернативні державно-владним формам суспільного порядку.

Досліджуючи проблеми теоретичної концептуалізації та системного оформлення уявлень про правове суспільство, слід розглянути наукову розвідку в цьому напрямі, репрезентовану в роботах В. Андрущенко, в яких зазначена проблематика досліджується переважно з точки зору визначення специфіки процесів суспільної організації та самоорганізації [5]. Дослідник аналізує політико-правові і моральні підвалини демократичної організації та самоорганізації, залучаючи категорію «правове суспільство», що, на його думку, поєднує в собі елементи громадського самоврядування і нормативні приписи, існуючі в суспільстві. У цілому він погоджується з визначенням правового суспільства, яке формулює С. Максимов, підкреслюючи, що правове суспільство може бути представлене як ідеальний тип, який розкриває певний аспект громадянського суспільства, спосіб його буття, та як ідеальна система, яка протистоїть у змістовному розумінні аномії, тобто дезорганізації, розпаду, анархії. Правовий характер суспільства виключає домінування як громадянського суспільства над державою, так і держави над суспільством і передбачає їх «рівновагу». Але фактично, аналізуючи правове суспільство в контексті становлення правової держави, В. Андрущенко виходить на проблему виникнення і розвитку громадянського суспільства як самоорганізуючої системи більш високого рівня, без якої неможливе становлення демократії.

Серед сучасних авторів, які здійснили істотний внесок у вивчення філософсько-правових аспектів взаємодії правової держави та громадянського суспільства, необхідно відзначити також О. Самсонову та М. Толкачова [6; 7]. На їхню думку, громадянське суспільство і правова держава взаємодіють і взаємозумовлюють правове суспільство, а індикатором становлення правового суспільства виступає розвиток інститутів громадянського суспільства і правової держави. Однією з умов становлення правового суспільства є єдність правової держави та громадянського суспільства, їх взаємодія, а також обмеження державної влади правом. Правовий характер суспільства виключає домінування громадянського суспільства над правовою державою, як і правової держави над громадянським суспільством, а припускає їх «рівновагу» через розмежування їхніх функцій. Отже, громадянське суспільство і правова держава виступають взаємопередбачуваними і взаємодоповнюючими сторонами правового суспільства, де спонтанні і раціональні засади, свобода і порядок урівноважені і де підкорення універсальним нормам організовано таким

чином, що не тільки не пригнічує, а, навпаки, сприяє вияву самостійності людини та розвитку її індивідуальності.

Правове суспільство як принцип, що може виступати основою побудови української державності, розглядається в роботах Г. Горяєвої та О. Стасевської, які зазначають, що найактуальнішою для сучасного політичного процесу в Україні є проблема побудови власної державності на принципах правового суспільства. Ураховуючи певні авторитарні та диктаторсько-тоталітарні традиції в нашій історії, принцип «правового суспільства» має визначитися не юридичною домінантою в житті суспільства (що може перетворитися на бюрократичний контроль «уся» і «усього»), а громадсько-політичною свободою. Тобто принцип «правового суспільства» має створювати правові засади громадянської і політичної свободи» [8, с. 40].

Філософсько-правові аспекти становлення правового суспільства в Україні висвітлюються в роботах Ю. Калиновського, який вважає, що правове суспільство, громадянське суспільство та правова держава взаємозумовлюють і детермінують існування один одного [9]. Порівнюючи поняття «правова держава» і «правове суспільство», Ю. Калиновський підкреслює їхню взаємозумовленість, але зазначає, що перше поняття спрямоване на справедливую (демократичну) побудову системи «громадянин – влада» (інституційні умови), а друге – на реалізацію цих умов у повсякденному житті громадян, виходячи з принципу верховенства права. Розглядаючи співвідношення понять «громадянське суспільство» та «правове суспільство», дослідник підкреслює їхню синонімічність у широкому значенні [10].

Світоглядною основою правового суспільства зазначений автор вважає передусім громадянську правосвідомість, що як соціально-правовий феномен базується на певних константах: визнання прав і свобод громадянина, встановлення горизонтальних (комунікативних) зв'язків між громадянами на основі права, невтручання держави у сферу громадянського суспільства і водночас забезпечення правової бази його існування, визнання природних прав людини первинними щодо позитивних прав [10, с. 120]. Відповідно громадянська правосвідомість як передумова правового суспільства містить органічне поєднання особистих уявлень про право, справедливість, рівність та колективних пріоритетів щодо реалізації цих цінностей на практиці.

Важливими чинниками розвитку правового суспільства в Україні Ю. Калиновський вважає також засоби масової комунікації через їх потужний вплив на масову свідомість населення. Необхідним моментом самоорганізації правового суспільства визнається зростання показників соціальної комунікативності, оскільки при цьому збільшується ступінь взаємодії і взаємозалежності підсистем та елементів правового суспільства, а також зростає коефіцієнт їх взаємовпорядкування. Правову комунікацію Ю. Калиновський розглядає як механізм у самоорганізації правового суспільства, за допомогою якого дискурс

у трикутнику громадянин – влада – суспільство набуває певні діалогічні технології та інтерсуб'єктивістські практики.

Висновки. Анітрохи не применшуючи значущості та евристичний потенціал кожної розглянутої концепції правового суспільства, слід визнати певний брак філософсько-правових досліджень даної тематики. Проблемна ситуація полягає у наявності соціального запиту на створення цілісної філософської концепції правового суспільства і визначення шляхів його формування в Україні та водночас відсутності комплексного науково обґрунтованого знання щодо цього. Дискурс правового суспільства знаходиться в стадії становлення і потребує подальшого та глибшого визначення онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, соціокультурних та логіко-методологічних засад.

Визначаючи актуальність і глибину поставлених питань, доводиться констатувати, що в існуючих філософсько-правових підходах до аналізу теоретичних основ правового суспільства помітно превалує зведення останнього до аксіологічної та деонтологічної складових. Правове суспільство розглядається переважно як певна регулятивна ідея, ціннісний ідеал та як розширене розуміння громадянського суспільства чи правової держави, що може призвести до методологічної плутанини і неясності, коли ототожнюються поняття близькі і взаємопов'язані, але не тотожні.

Сьогодні наявною є необхідність створення концептуальних основ інтегративної філософської теорії правового суспільства, яка б корелювала з динамікою правової і соціокультурної реальності. На нашу думку, це можливо за умови відповідного перегляду уявлень про систему людського буття згідно з принципами посткласичної філософсько-правової раціональності. Мається на увазі необхідність синтезування нової картини «правового буття», в якій суб'єктивно-ціннісні та об'єктивно-матеріальні аспекти існування правового суспільства розглядалися б як взаємодоповнюючі та невід'ємні, тим більше що сам правовий сенс та регулятивна ідея правового суспільства є значною мірою детермінованими соціально-економічними, політичними, культурно-ціннісними, комунікативними, антропологічними чинниками, систематизоване вивчення зв'язку та відносин яких ще потребує свого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
2. Максимов С. І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – 2006–2007. – Т. IV–V. – С. 17–23.
3. Максимов С. І. Про концепт «правове суспільство» / С. І. Максимов // Право України. – 2010. – № 7. – С. 82–87.
4. Цимбалюк М. М. Формування та реалізація ідеї правового суспільства у процесі розвитку інститутів народовладдя / М. Цимбалюк // Право України. – 2011. – № 7. – С. 161–168.

5. Андрущенко В. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕМ-Сі, 2006. – 404 с.
6. Самсонова О. В. Правове суспільство і шляхи формування його в Україні / О. В. Самсонова // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. і наук. повідомл. всеукр. студ. наук. конф. / за ред. М. І. Панова, – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – С. 5.
7. Толкачов М. В. Правове суспільство та умови його формування / М. В. Толкачов // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали IV Всеукр. наук. конф. правників-початківців, присв. пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова, Одеса, 10–11 листоп. 2006 р. / відп. ред. Ю. М. Оборотов. – Одеса : Юрид. л-ра, 2006. – С. 24–26.
8. Горяєва Г. М. Перехідні процеси і сучасне українське суспільство / Г. М. Горяєва, О. А. Стасевська // Особистість в умовах сучасних політичних відносин : зб. наук. ст. (за матеріалами XIV Харк. політол. читань). – Х. : Право, 2003. – С. 39–41.
9. Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Майдан, 2012. – 346 с.
10. Калиновський Ю. Ю. Громадянська правосвідомість як основа функціонування правового суспільства / Ю. Ю. Калиновський // Грані. – 2005. – № 4. – С. 118–122.

ПРАВОВОЕ ОБЩЕСТВО КАК ОБЪЕКТ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСА

Ковалева Г. П.

Проанализированы особенности становления теории правового общества в контексте отечественного философско-правового дискурса. Рассмотрены основные варианты концептуализации феномена правового общества в украинской философии права. Обоснована необходимость создания интегративной теории правового общества с учетом его субъективно-ценностных и объективно-материальных аспектов существования.

Ключевые слова: правовое общество, концепт правового общества, идеал правового общества.

LAW SOCIETY AS AN OBJECT OF PHILOSOPHICAL LAW DISCOURSE

Kovaleva G. P.

The features of the formation of the theory of law society in the context of ukrainian philosophy of Law are analysed. The main version for the conceptualization of the phenomenon of the law community in the Ukrainian legal philosophy are reviewed. The necessity of creating an integrative theory of law society and the study of its values and subjective, objective and material aspects is proved.

Key words: law society, the concept of law society, ideal of law society.

